

واکاوی مفهوم «تعهد» در نگاره‌های داستان‌های هزار و یک شب

چکیده

هر جامعه‌ای برای دستیابی به نظم و ثبات اجتماعی و سیاسی، نیازمند پایبندی افراد به قوانین و هنجارهای مورد تأیید موجود در آن جامعه است. از این رو می‌توان از مفهوم تعهد به عنوان یکی از محوری‌ترین ارکان سرمایه اجتماعی یاد کرد. سرمایه اجتماعی مجموعه‌ای از هنجارها، ارزش‌ها و تعهدات اخلاقی است که رفتارهای متقابل افراد در چارچوب آن‌ها شکل می‌گیرد و موجب تسهیل روابط اجتماعی می‌گردد. این مفهوم از دیرباز در جامعه ایران مطرح بوده و انعکاس آن را می‌توان در آثار ادبی برجای مانده از ادوار گذشته مشاهده کرد. «هزار و یک شب» از جمله متون پیش از دوره هخامنشیان است که علاوه بر مسائل ادبی و سیاسی به لحاظ مسائل اجتماعی و اخلاقی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است و در حوزه سرمایه اجتماعی حاوی عناصر و مؤلفه‌های قابل توجهی می‌باشد. این پژوهش به روش توصیفی و تحلیلی و با تکیه بر داده‌های منابع کتابخانه‌ای انجام شده است. در این پژوهش یکی از شاخصه‌های اصلی سرمایه اجتماعی (تعهد) مورد بررسی قرار گرفته است و عملکرد این شاخص در زمینه‌سازی مشارکت و رفع مشکلات سیاسی و اجتماعی در ژرفای حکایات متن تبیین شده است که بدون تردید آگاهی از این یافته‌ها می‌تواند به عنوان راهکاری در برقراری روابط اجتماعی مناسب و دستیابی به سرمایه اجتماعی مفید باشد. نتایج حاصل در این پژوهش: تعهد به تأمین امنیت، تعهد به عدالت و تعهد به مشارکت است. این مقوله را می‌توان در نگاره‌های داستان‌های هزار و یک شب نیز مشاهده کرد.

اهداف پژوهش

۱. بازشناسی مفهوم تعهد در داستان‌های هزار و یک شب.
۲. بررسی مفهوم تعد در نگاره‌های مربوط به داستان‌های هزار و یک شب.

سوالات پژوهش

۱. مفهوم تعهد در نگاره‌های «داستان‌های هزار و یک شب» چه انعکاسی یافته است؟
۲. مفهوم تعهد چه بازتابی در داستان‌های هزار و یک شب دارد؟

کلیدواژه‌ها: سرمایه اجتماعی، تعهد، نگاره‌های هزار و یک شب، ادبیات بینارشته‌ای.

مقدمه

سرمایه اجتماعی از مفاهیم جدیدی است که در بررسی‌های اقتصادی و اجتماعی جوامع توسعه‌یافته و در حال توسعه مطرح شده است و نقش آن در شکل‌دهی روابط اجتماعی افراد بررسی می‌گردد و امروزه نقشی بسیار مهم‌تر از سرمایه‌های فیزیکی و انسانی در جامعه ایفا می‌کند. در نبود سرمایه اجتماعی، سایر سرمایه‌ها اثربخشی خود را از دست می‌دهند و بدون آن پیمودن راه‌های توسعه و تکامل فرهنگی و اقتصادی ناهموار و دشوار می‌گردد. متون ادبی در شکل کلاسیک و معاصر حاوی عناصر و مؤلفه‌های قابل توجهی در حوزه سرمایه اجتماعی‌اند که توجه به نقش و حضور این متون در زندگی روزمره می‌تواند در کم و کیف سرمایه اجتماعی تأثیرگذار باشد. با استفاده از توصیه‌های مطرح شده آن‌ها در مقام نظر و عمل در زمینه‌های مسالمت‌آمیز و مشارکت جمعی و بهره‌گیری از تجربیات افراد در ارتباطات متقابل و تأکید بر نیک‌گمانی و حسن ظن، در ارتباط انسان‌ها با یک‌دیگر، می‌توان شاهد تحقق سرمایه اجتماعی گسترده بین انسان‌ها و جوامع انسانی بود. متون ادبی در دسترس جامعه که عمده آن‌ها با الهام از آموزه‌های دینی و ملی به رشته تحریر درآمده‌اند و مفاد و مضامین بخش‌هایی از آن‌ها در حافظه جمعی و تاریخی قابل اعتنایی از اعضای جامعه وجود دارد، از ظرفیت‌های بالقوه خوبی برای حفظ و احیای سرمایه اجتماعی برخوردارند، که استفاده بهینه و درست از این منابع می‌تواند به رشد و بالندگی جامعه منجر گردد. با توجه به گستردگی این متون، در این مقاله فقط به بررسی شاخص «تعهد» در داستان‌های «هزار و یک شب» اکتفا شده است. «هزار و یک شب» از جمله کتب پیش از دوره هخامنشی است که شامل رشته حکایات به هم‌پیوسته به زبان انسان‌ها و حیوانات می‌باشد، این شخصیت‌های تمثیلی در یک پیوند اجتماعی ظاهر می‌گردند، سخن می‌گویند، مناظره می‌کنند، هم‌دیگر را یاری می‌رسانند، توطئه‌پردازی می‌کنند، به جنگ و منازعه برمی‌خیزند، شاهی دارند و دادگاهی و همه آنچه در یک جامعه انسانی وجود دارد. اساساً نویسندگان این داستان خواسته است تا چگونگی مناسبات اجتماعی و شیوه‌های حکومت‌داری انسان‌ها را گاه از زبان انسان‌ها و گاه از زبان پرندگان و جانوران در این حکایات بیان کند. هر چند کاربرد حکایات در کتاب‌های نظم و نثر که این اثر گران‌قدر نمونه‌اعلای آن می‌باشد، به منظور تحریک حس کنجکاوی و لذت‌بخشی به مخاطبان است، اما می‌توان گفت که در حقیقت، درون‌مایه و زیربنای فکری و اجتماعی آن‌ها ترویج و اشاعه اصول کشورداری، همکاری، عدالت اجتماعی، نرم‌خویی، خویش‌داری، راز-داری و تعهد می‌باشد.

با توجه به بررسی‌هایی که از منابع مختلف انجام شد، تحقیقی جامع در مورد، سرمایه اجتماعی «تعهد»، در نگاره-های داستان‌های «هزار و یک شب» انجام نگرفته است. بنابراین مطالعه داستان‌های «هزار و یک شب» و بررسی مفهوم سرمایه اجتماعی در نگاره‌های داستان‌های هزار و یک شب، از این منظر نتیجه این کار پژوهشی است. این پژوهش به روش توصیفی و تحلیلی و با تکیه بر داده‌های منابع کتابخانه‌ای انجام شده است.

نتیجه‌گیری

سرمایه اجتماعی مفهومی چند بعدی در علوم اجتماعی و تأثیرگذار در بسیاری از حوزه‌های جامعه است و آن را ماده خام جامعه مدنی دانسته‌اند که از بین هزاران کنش متقابل روزانه مردم به وجود می‌آید. از نظر نویسنده این کتاب ارزشمند، ایده محوری تعهد را می‌توان در واژه «روابط» خلاصه کرد. تعهد یکی از جنبه‌های مهم روابط انسانی است که زمینه‌ساز مشارکت و همکاری میان اعضای جامعه می‌باشد. ما در «هزار و یک شب» به وضوح شاهد این مسئله می‌باشیم. در این اثر، انسان‌ها و جانوران بعد از تعامل و ارتباط مستمر، با توجه به ویژگی‌های فردی که بیش‌تر شامل صداقت، امانت‌داری، دانایی، راست‌گویی، درست‌کاری، جوان‌مردی، نیک‌اندیشی و مهربانی می‌باشد به وظایف‌شان (که بیش‌تر در بین نخبگان سیاسی رایج است) متعهد بوده و این زمینه‌ساز همکاری و مشارکت آنان با یکدیگر می‌گردد. در این حکایات انسان‌ها و حیوانات در قبال وظیفه محوله به هم‌نوعان، احساس مسئولیت کرده و این عمل آنان اولاً باعث ایجاد اعتماد و آسودگی خاطر شده و ثانیاً امنیت را افزایش داده و از بروز خطرات بزرگ جلوگیری می‌کند. طبق سفارش آموزه‌های اسلام «پای‌بندی به پیمان‌ها و وفای به عهد موجب می‌گردد تا اعتماد عمومی در سطح گسترده، گسترش پیدا کند و روابط سالم و مناسب شکل بگیرد. در «هزار و یک شب» حیوانات به‌عنوان سمبل انسان‌ها به تعهدات خود در هر سه مورد ذکر شده بغایت وفادار هستند که این عمل آن‌ها مایه اعتماد شده و تقویت‌کننده روابط اجتماعی می‌باشد. زیرا روابط بین انسان‌ها به شدت به قراردادهای پیمان‌ها و تعهداتی وابسته است که نسبت به یکدیگر دارند. در این داستان‌ها شاهد دو ارزش اخلاقی مثبت و منفی هستیم که ارزش‌های اخلاقی مثبت مورد بررسی مربوط به تعهد در روابط اجتماعی می‌باشد و ارزش‌های اخلاقی منفی مورد بررسی: حسد، حرص و طمع و حيله بوده که به شدت نفی شده است. در این حکایات انسان‌ها و موجودات به دنبال امنیت جانی هستند و تحقق آن اولاً بعد از نبودن عامل ایجادکننده ترس و دلهره و ثانیاً بعد از به وجود آمدن اعتماد متقابل، امکان‌پذیر می‌شود و از نتایج آن می‌توان به ایجاد امنیت جمعی (رفت و آمد و گردش آزادانه) و مشارکت اجتماعی و سیاسی اشاره کرد. نویسنده این کتاب بر این باور است که انتصاب کارگزاران باید از روی شناخت و با توجه به تعهد تجربه، لیاقت، ظرفیت و ... افراد باشد زیرا کارگزاران به‌طور مستقیم بر روند کار دولت تأثیر می‌گذارند و عدم انتخاب متعهدانه و بجا، تعادل طبقات و جایگاه اجتماعی جامعه را به هم زده، کشور را به تباهی و تزلزل می‌کشاند.

منابع:

قرآن مجید.

اختر محقق، مهدی. (۱۳۸۷). مدیریت و سرمایه اجتماعی، تهران: علمی.

ازکیا، مصطفی؛ غفاری، غلامرضا. (۱۳۸۴). مشارکت اجتماعی در ایران، تهران: انتشارات کیهان.

تاجبش، غلامرضا؛ جوانمرد، کرم‌اله و طرفی، علی‌رضا. (۱۳۹۲)، «تحلیل رابطه بین سرمایه اجتماعی و احساس امنیت اجتماعی در شهر حمیدیه»، مطالعات امنیت اجتماعی، شماره ۳۳، صص ۴۵-۱۳.

دشت‌گل، هلنا شین. (۱۳۸۴). «نسخه خطی و مصور هزار و یک شب بازمانده دربار عهد ناصری»، مجله کتاب ماه هنر، شماره ۸۰، صص ۱۴۰-۱۳۲.

دلشاد تهرانی، مصطفی. (۱۳۸۵). سیره نبوی، دفتر دوم، سیره اجتماعی، تهران: انتشارات دریا.

دهخدا، علی‌اکبر. (۱۳۷۷). لغت‌نامه، تهران: دانشگاه تهران.

راموز، ملیحه. (۱۳۸۳). «تربیت دینی و امنیت اجتماعی»، فصلنامه مطالعات امنیت اجتماعی، شماره سوم.

سنجری، احمدرضا. (۱۳۷۵). «تعهد شغلی مدیران آموزشی»، فصلنامه مدیریت در آموزش و پرورش، شماره ۱۴، دوره پنجم، ۳۶.

شب‌زنده‌دار، محمد. (۱۳۷۲). گزیده افسانه‌های هزار و یک شب، تهران: انتشارات ناس و گل.

طسوجی، عبداللطیف. (۱۳۹۱). هزار و یک شب، چاپ دوم، تهران: انتشارات طلایی.

علی‌خانی، قاسم. (۱۳۸۲). «عدالت قرآنی در اندیشه نصر حامد ابوزید»، مقالات و بررسی‌ها، دفتر ۷۴.

عمار، محمد. (۱۳۸۳). امنیت اجتماعی در اسلام، تهران: نگاه.

غفاری، غلامرضا. (۱۳۹۰). سرمایه اجتماعی و امنیت انتظامی، چاپ اول، تهران: انتشارات جامعه‌شناسان.

کلمن، جمیز. (۱۳۷۷). بنیادهای نظریه اجتماعی، ترجمه منوچهر صبوری، چاپ اول، تهران: نشر نی.

گروسی، سعیده. (۱۳۸۶). «بررسی رابطه اعتماد اجتماعی و احساس امنیت»، فصلنامه دانش انتظامی، سال نهم، شماره دوم.

مطهری، مرتضی. (۱۳۸۹). عدل الهی، جلد ۱، چاپ هفدهم، قم: صدرا.

ولی‌پور زرومی، سید حسین. (۱۳۸۱). «درآمدی بر بنیادهای اجتماعی امنیت»، راهبرد، شماره ۲۶، صص ۱۳۴-۱۵۷.

یعقوبی، داریوش. (۱۳۸۸). درک ایرانیان از عدالت، تهران: نشر جامعه‌شناسان.